

Aadlielamu

piiskopilinnuse veerel

Tekst Helen Lehismets
Fotod Sven Arbet, Tõnis Padu

Hoovi poolt
pääseb majja
ka ratastooliga,
liikumiskustega
elanike toad on
esimesel korrusel.

Haapsalu piiskopilinnuse vallikraavi lõunakaldal, kunagises De la Gardie krahvilossis arvati enne jõule õendushoolduskeskus.

Krahviaias avaneb uitajale nüüd maalilis-maagiline ilmutus. Aastaid tühjana seisnud härrastemajas on taas elu: esimesed ühiskodu elanikud kolisid sisse eelmise aasta lõpul ja avapeol musitseeris Hortus Musicus.

De la Gardie'd ja Haapsalu

Paiga ajaloolise ja linnaehitusliku tähtsuse mõistmiseks tuleb meenutada De la Gardie suguvõsa – Haapsaluga olid nad seotud 1625–1686 ja taas XIX sajandil.

1625. aastal omandas Rootsi väepealik ja riigimees, Pontus De la Gardie krahviseisusesse tõstetud poeg Jakob Rootsi riigilt Haapsalu linna ja lääni, kuhu kuulusid Vormsi, Noarootsi, Uuemõisa, Taebla ja Uugla. Tema jaoks hakati siis ümber ehitama Haapsalu piiskopilinnuse konvendihoonet.

Eestis kuulusid De la Gardie'dele juba Kolga mõis ja Hiiumaa.

1633. aastal Haapsalus peetud nõiaprotsessil oli otsuse täideviimiseks vaja tollase Haapsalu läänivaldaja luba. Tuule Kaid süüdistati kassiks moondu mises, süüalune olla söönud ka kirikuõpetaja toidukraami, ajanud lastele täisid pähe jne. Krahv Jakob De la Gardie aga otsustas, et tuleriida asemel vajab linn hoopis kooli.

Jakobi poeg Magnus Gabriel sündis arvatavasti Tallinnas Viru tänava isamajas ja ristiti

hoone keldris olnud kaevu veega. Praegu on sellel kohal De la Gardie kaubamaja.

1648. aastal kingiti Magnus Gabrielile kümme konda riigimõisat ning Kuressaare linnus ja linn. Ta plaanis Kuressaare kõrvale rajada veel kaks sadamalinna.

Magnus Gabriel De la Gardiest sai vanima pojana kõigi isa maavalduste järelevaataja. Tema palvel hakkas Augsburgi kuulus arhitekti Mattias Holl Haapsalus kavandama piiskopilinnuse ümberehitust. Plaanide järgi pidi keskaegsest linnusest saama renessanss-stiilis loss. Töödega ei jõutud aga kuigi kaugele ja keskaegne hoone säilitas vana ilme.

Magnus Gabriel teenis kuninganna Kristiinat ihukaardiväe ülemana ja riigivara hoidjana, 1653. aastal langes ta küll ebasoosinguusse, kuid säilitas ikkagi Kuressaare krahvkonna.

Suviti viibis krahv sageli Haapsalus. Ta toetas raekoja jt hoonete ehitust, kooli ja kirikut ning kaitses siniseid kaubandushuve.

1655. aastal pantis ta Haapsalu ühes kõigi mõisatega oma väimehele krahv Otto Wilhelm von Köningsmarkile. Läänistatud maad redutseeris Rootsi riik küll varsti, kuid pärast Põhjasõda tagastas Tsaari-Venemaa osa rootsiaegseid valdusi nende omanikele.

De la Gardie'de Hiiumaa valduste tagasisaajaks oli Jakob De la Gardie pojapoja tütar Ebba Margareta Stenbock. Ta laskis Pühaleppa ehitada Eesti ühe suursugusema barokkstiilis mõisamaja: Suuremõisa lossi. Stenbockid vahetasid 1796. aastal Ungern-Sternbergiga mõnede Hiiumaa valduste vastu Haapsalu lähistel oleva Uuemõisa, mille põllud ulatusid piiskopilinnuse lõunaküljeni.

Ehitusaeg selgus oksjoniandmeist

Nüüdseks renoveeritud aadlielamul on keeruline ehituslugu. Hoone laskis ilmselt ehitada Ebba Margareta poeg Jakob Pontus Stenbock – tema rajatud on ka Tallinna Stenbocki maja, kus töötab Eesti valitsus. Arhivaar ja teadur Kalev Jaago leidis üht uurimistööd tehes u 1820. aastast pärit kaardi, kus praeguse lossi kohal on üks pikk majaristkülik ja saksakeelne kiri “Krahv Stenbocki maja”. Hoone on ka 1818. aasta teede kaardil. (Varem arvati, et hoone valmis Karl Magnus De la Gardie'1 1830. aastal.)

Maja kerkis mitmes järgus. Hoone keskel oli mantelkorsten, elamu küljed on aga olnud madalamad ja rõduga. Nüüd tuli ehituse ajal välja ka hoone keskmise osa räästakonstruktsioon.

Kalev Jaago leidis arhiivimaterjali ka 9. märtsil 1827 lossiaia oksjoni kohta, muu hulgas on seal kahekordse tiibadega elumaja kirjeldus. Laudkatusega maja mõõdud olid 38 x 6 sülda. Hoones oli 13 köetavat tuba, tiibades neli sooja ja kaks külma tuba ning suur *orangerie* ehk talveaed. 39 x 5 süllasesse kivist kõrvalhoonesse mahtusid neli elutuba, rahvatuba, 11 hobuse tall, vankrikuur, köök, kaks aita, pesuköök

ja jääkelder. Oli ka üks Hollandi katusekividega kivist kõrvalhoone (10 x 4 sülda), kus paiknesid neli köetavat tuba ja köök. Kõik see vara kuulus õndsale Jacob Pontus Stenbockile ja oksjonil ostis selle 7050 paberrubla ära Karl Magnus De la Gardie.

Koos majaehitusega rajati ka parki. See hõlmas praeguse Posti, Koidula (endine Krahvi), Metsa ja Vee tänava ning linnusega piirneva ala. Vastukaaluks rangeilmelisele hoonetele oli Krahviaia park romantiline müüridega ümbristatud ala. Sinna pääses läbi väravate. Viimane esinduslik pargivärav lammutati 1923. aastal, kui Vaba-Karja tänava nurgale kerkis ärihoone.

XIX sajandil elasid krahvid Haapsalus peamiselt suviti, nende muud valdused olid aegamööda kokku kuivanud. 1825. aastal asutati krahv Magnus De la Gardie rahaga Haapsallu esimene supelasutus.

Järglasi tal polnud, sestap adopteeris ta oma õepoja, kes sai keisri ukaasiga 1852. aastal õiguse pärida krahvitiitel, nimi ja vapp. Pontus Aleksander Ludwig Brevern De la Gardie'le jäid ka Ungru, Emmaste ja Orjaku mõis. Ratsaväekindralist riiginõukogu liige on maetud Haapsallu.

Hoone kui jutustus

Esinduslik telgsümmeetrilise ja keskest kõrgema fassaadiga klassitsistlik krahviloss tuletab meelde Haapsalu kuurordi hüilgeaega XIX sajandi II poolel. Tillukesest linnast kujunes siis Vene aadelkonna lemmikusuviskoht.

Alates Nikolai I valitsemisaja lõpust on Haapsalus suvitanud ilmselt kõik Vene tsaarid Nikolai II-ni välja. Raviv meremuda, tuntud arstid ja krahviloss tõmbasid suurvürste ja vürstinnasid pisikesse linna, mida varem olid põgusalt külastanud ka Peeter I (1715) ja Aleksander I (1804). Krahviloss kujunes pooleks sajandiks siin suvitava vene kõrgaadli peatuspaigaks. 1852. aasta suvel elas siin koguni viis nädalat suurvürstinna Maria Aleksandrovna (pärasine keisrinna, Aleksander II abikaasa) koos lastega.

Lossi esindusruumid jäid hoone teisele, kõrgemate lagede ja avarate akendega korrusele, seal oli peosaal ja peatusid tähtsamad külalised. Saalist leiti Haapsalu uhkeimad teadaolevad vanad lae- ja seinamaalingud, kahjuks on saali asemel nüüd kaks tuba ja rõdule viiv koridor. Maalingud katsid ka trepikoda ja neid oli teisteski ruumides. Maalingutel on kasutatud koobaltsinist, mustjaspunast, pruuni, kuldset, roosat ja beeži tooni.

Ühekorruseliste tiibehitistega hoone tänavapoolset fassaadi ilmestavad sambad ja pilastrid ning peasissepääsu kohal sammastele toetuv veranda. Algselt oli suurte verandaakende klaasiaotus rombikujulise mustriga. Katusekonstruktsiooni on siin aegade jooksul ilmselt mitu korda muudetud ning maja osalt kõrgemaks ja pikemaks ehitatud. Hoone tiibadel on kaarja ülaosaga nišid.

Kunagise krahvilossi keskosa all on viiest silindervõlviga ja kahest ristvõlviga ruumist

Kauni marmorpõrandaga fuajee ja paraaduks.

koosnev kelder, kus vanasti paiknes köök. Maja välisilme on säilinud üsna algupärasena, kauni suvekodu interjöörid minetasid oma esinduslikkuse aga juba I maailmasõja aegu, kui siin oli sõdurite laatsaret. Siis hävisid marmorkaminad ja põrandate mosaiikparkett. Pargist sai lehmakarjamaa.

Krahvilossist maakonnahaiglaks

Juba 1920. aastal plaanis Haapsalu linn lossi haigla rajamist, kuigi tundus keerukas haigeid teisele korrusele paigutada ja sinna operatsioonisaali teha, sest patsiente tulnuks trepist üles kanda.

1922. aastal jagati osa Krahviaia pargist elamukruntideks. 1925 ostiski Lääne maavalitsus Niko-

Fuajee paistab haigla vastuvõturuum, kus maas mõisaegne parkett. Vanad ukseked ei olnudki täispuidust, neid katab tammespoon. Tuletõrje nõudel on ustel ka polsterdus, mis õnnetuse korral ukse sulgeb.

Osa maalingufragmente paistab kaitsva klaasi alt.

Kui kõik haigevoodid täis olid, sai patsientidele ka pingile aseme teha.

Museumitöö Korintose kapiteeli motiiviga maalingud ootavad suve, mil kunstiakadeemia tudengid neid konserveerima hakkavad.

Mõned detailid nüüd kinni kaetud maalinguist.

Ehitusloolisel oli väärtuslik ka arhitekt Artur Perna projekteeritud ja u 70 aastat vastu pidanud haigla-lahendus.

lai Brevernilt laguneva aadlielamu ära. Maakonnahaigla jaoks tegi ehitusprojekti Artur Perna.

Haigemaja avati 1927. Enamik ruume oli ümber ehitatud palatiteks, neisse mahtus 50 voodit. Endiseid aegu meenutasid esinduslik peatrepp ja trepiahall stiilsete tumedaks peitsitud ustega ning mustavalkgeruuduline marmorpõrand fuajees. Haiglas töötasid sise-, haava- ja naistearst, kaks õde, ämmaemand ja teenija. Haiglal olnud ka oma siga.

1928. aasta 13. oktoobri Lääne Elu kirjutab: "Üldiselt peab tähendama, et Läänemaa võib oma haigemajaga uhkustada ja on seetõttu mitmest teisest maakonnast sel alal ees."

1937. aastal saadi ka moodne operatsioonisaal, ainult röntgen- ja raadiumraviks (kiiritusravi) viidi haiged Tallinna või Tartusse.

1979. aastal sai haigla moodsa juurdeehitise. Kulused kokku hoides koliti lossist päris välja 2001. aastal, kaks aastat hiljem müüdi konserveeritud oodanud maja eravaldusse.

Mäletan krahvilossi ajast, kui seal oli veel haigla. Käisin vanematega haiglas vanaema vaatamas. Tä naeratas ja oli heas tujus, ehk seetõttu mõjus haigemaja lapsele pigem puhkekoduna. Fuajee maleruuduline marmorpõrand jäi mulle alatiseks meelde.

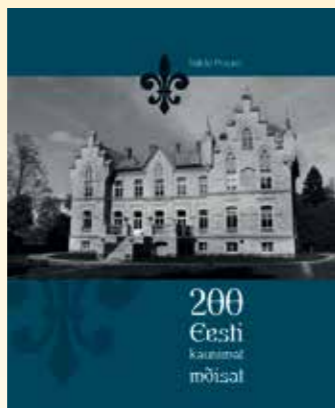

Valdo Prausti ja kirjastuse Tänapäev koostöös ilmus mitme aasta jooksul mõisaraamatute sari, mis tutvustas kunagiste maakondade kaupa ja vanade fotode abil Eesti mõisade hiilgeaega ja arhitektuuri. Tuleval aastal lõpetab sarja raamat "Järvamaa mõisad".

Nüüd ilmunud üheksas raamat "200 Eesti kaunimat mõisat" võtab aga tehtud hiigeltöö juba põnevalt kokku. XX sajandi alguses oli Eestis üle 1250 peamõisa. Umbes kolmandik neist on siiani säilinud. Raamatusse on autor valinud oma 200 lemmikut, mõned uhked näited (nt Ungru) on siiski ka varemets. Nüüd ilmestavad tekste rohkem kui 600 tänapäevast fotot ja vanade maakonnapiiridega kaardid. Praust tunnistab eessõnas, et valida oli väga raske – iga mõisaansambel on ju kordumatu. Kuid hoolsa uurimise kõrval võib ometi kordki näidata just neid hooneid, mis endale kõige rohkem meeldivad.

Raamat on nagu u 3500 km pikkune matk mõisast mõisa: see algab Glehni lossiga ja lõpeb Vaimõisaga vanal Lääne- ja nüüdsel Raplamaal. Raamatu seltsis olekski tore teha lühemaid mõisamatku: ehitusstiili- ja ajalooülevaadet täiendab iga mõisa juures väga tänapäevaselel QR-kood, mis viitab mõisa asukohale Google Mapi rakenduses.

Raamat ärgitab ka võrdlema, kui palju on teoses mõisu, mida me Maa-kodu "Ühe mõisa" sarjas veel ei ole tutvustanud. Neid on üle 60, sest oma sarja olme otsinud põnevaid, ja mis sama tähtis – õnneliku saatusega mõisahooned. Kuid ega kogu meie valik ole jõudnud ka Prausti 200 hulka, üks selline on näiteks De la Gardie krahviloss Haapsalus.

Kunagine opituba. 1880. aastal oli siin suur aken juba olemas, seda ei tehtudki operatsioonide tarbeks. Kunagi oli samal kohal ilmselt rõdu, hiljem talveaed.

2000. aastate alguses tegutses klaasverandal ajutiselt kohvik. Küllastasin seda kummalist kohta paar korda nii suursuguse maja kui kena pargivaate tõttu.

2011 korraldas Haapsalu linnaarengu ja muinsuskaitse peaspetsialist Tõnis Padu linna rahvale ajalootunni lossi pimedates ruumides. Kүүналde ja taskulampide valgel oli kelder vägagi lummas. Toona nägime ka nüüdseks uue viimistlusega kinni kaetud maalinuid, mis Tõnis Padu sõnul ootavad nüüd rikkamaid ja targemaid aegu. Padu jaoks on majal varuks ka lahendamata mõistatusi: kui vanasti oli trepi asukohal mantelkorsten, kus siis paiknes algne trepp?

Kodu elu tuiksoonel

Uut elu hakati hoonesse kavandama 2009. aastal, kui otsustati maja restaureerida ja kohandada hooldusravikeskuseks. SA Läänemaa Haigla ostis mitu korda omanikku vahetanud maja tagasi. Sotsiaalministeerium küll kahtles, sest uue hoolduskeskuse ehitus olnuks odavam. Aga omanik oli linn, ja haigla nõukogu oli linna poolel. Euroopa Liidu tõukefondidest saadi õendushoolduste arendamiseks ka raha. Haapsalus oma hooldekodu polnud, seda teenust osteti Lihulast, Ristilt ja Räägult.

Projekti kogumaksumus oli 2,4 miljonit eurot, Läänemaa haigla sai toetust 0,92 miljonit eurot. Omaosalus oli sellest rohkem kui kolmandik, see kaeti laenuga.

Osalt juba sisse vajunud katuse ja niiskuskahjustustega hoone restaureerimisprojekti ja sisekujunduse tegi Haapsalust pärit arhitekti Kalle Rõõmuse büroo, Haapsalu firma OÜ Ehto alustas peatöövõtjana ehitust 2011. aasta septembris.

Mõistagi olid muinsuskaitse, projekteerija, haigla juhil ja ehitajal ka omad huvid, kuid meeskonnatööga jõuti sobivate lahendusteni.

Tegevustuppa ja teistes ühisruumidesse on valitud selline istemööbel, et vanem inimesegi saab sealt ise püsti.

Tubadesse võib kaasa võtta oma mööblit.

Varem kaht haiglat ühendanud galerii asemel on nüüd poolmaa-alune tunnel. Keldrisse mahutati tehnilised ruumid ja võimlemissaal, kuhu pääseb ratastoolis ka liftiga. Ehituslikult oligi kõige keerukam paigutada vanasse majja lift. Pööningukorrusel, kus asus peaarsti korter, on personaliruumid.

Läänemaa haigla peaarsti Tõnis Siiri sõnul pole Eestis veel sellist pansionaadikultuuri, et

Verandale tuleb korvmööbel. Välisaknad on vanad, siseaknad uued. Kasutusel on ka vanu lenge ja suluseid.

inimene müüb oma kinnisvara ja elab muretult pansionaadis. Seni kuni üksi hakkama saab, siia ei tulla. Seetõttu on WC ja duširuum enamasti kahe toa peale, neid igasse tuppa sättides läinuks majas hea hulk ruumi kaduma.

Elanike heledate seinte ja tumeda mööbliga toad on lihtsad, kuid ka mugavad ja praktilised. Nii palju, kui mahub, võib vanast kodust siia oma asju kaasa tuua.

Hoovipoolsest sissepääsust jõuame valgusküllasesse tegevustuppa, kus saab teha mitut moodi käsitööd. Avar söögituba lõhnab värskest õlitatud puidu järele. Köögis saab endale teed või kohvi keeta. Televisoriga puhketubasid ja suhtluseks sobivaid soppe on õige mitu.

Sotsiaaltöötaja Tiina Rohi sõnul võib siin kodu leida 34 inimest. Toitlustamist sisaldav ööpäev maksab keskmiselt 22–28 eurot. Suurema osa hinnast moodustavad töötasud, hinda mõjutab ka pruugitud teenuste hulk ja see, kas elad ühe- või kahekohalises toas. Peaarst peab haigla ja hoolduskeskuse sümbioosi hästi õnnestunuks – patsient saab kohe vajalikku abi ja personali aitab siia leida Haapsalu kutsehariduskeskus.

Taas elule avatud ühiskodu asub lausa Haapsalu tuiksoonel: ilus park, vanalinn, rannapromenaad, kultuurimaja ja raamatukogu on kõik kohe käepärast. ✨